

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE
ET DE LA PRESSE

124. ÉVFOLYAM

2008
3

ARGUMENTUM KIADÓ

Jesuitische Frömmigkeitskulturen. Konfessionelle Interaktion in Ostmitteleuropa 1570–1700. Hrsg. von Anna OHLIDAL, Stefan SAMERSKI. Stuttgart, 2006. Franz Steiner Verlag, 339 l. /Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 28./

Történelmi fordulatokat átélve sok mindent másként közelítünk a történelemben is. A „történelmi változás” hétköznapijai sok mindent megvilágítanak másfajta idősíkbán. A vasfüggöny lehullása (1989 után) a Közép-Európára vonatkozó kutatások fellendülését hozta. A nyugat-európai kutató műhelyek rácsodálkoztak arra, hogy a náluk fennmaradt források, az ezekből kivilágló történelmi jelenségek nem szűntek meg a 20. század vasfüggönyénél, noha kényelmes volt azt hinni. És kényelmes az is, hogy ma is anakronisztikusan használt területi kifejezések mentén próbálnak sokan művelődéstörténeti jelenségeket értelmezni. A megszorított kutatási témák, a nyugati forrásanyagból kialakított módszerek „keleti” alkalmazásával talán egyszer eljutunk addig, hogy történelmi kérdésekről történelmi terminológiával beszélünk, és újra Közép-Európa (Mitteleuropa) lesz, ami most „Kelet-Közép Európa (Ostmitteleuropa)”, „Közép-Kelet Európa” (Mittel-Osteuropa)”, „Keleti Közép-európa (Östliches Mitteleuropa)”, „Köztes Európa (Zwischeneuropa)”. Az a Nyugat-Európa (és Egyesült Államok), amelyik azt hiszi és hirdeti, hogy a társadalmi és vallási toleranciát most tanítják ennek az „elmaradott” régióknak, egyre másra csodálkozik rá arra a jelenségre, hogy ezeken az európai területeken ennek a gondolkodásnak és együttélésnek komolyabb hagyománya van, mint ettől nyugatra. (Hiú remény, hogy a „megteremtettük Európát” eufóriájában élő pénzügy-politikus technokrata réteg találkozzon ezekkel az írásokkal, hogy lássa: Európát nem a 20. század második felében hozták létre.)

Mi, a vasfüggönyön innen élők lelkesen részt veszünk a munkában. Tanulunk, és próbálunk tanítani. Együttműködünk. A forrásokat jól ismerjük, tanulságaikat megtanuljuk úgy is elmondani, hogy értsük egymást legalább azokkal a szakemberekkel, akik saját módszerüket

egy másik forrásbázison, sokszor másik terminológiával alakították ki (a német nyelvterülettel való együtt gondolkodás szerencsésebb, hiszen nem kell minden terminus technikushoz lábjegyzetet fűzni arról, hogy mit jelent: mi leginkább a német terminológiát vettük át, vagy tükörfordításban használjuk).

A sok vallás együttélésének jelensége a Török Birodalom nyugati részeitől a Finn Öböl (Középeurópa) sokféle tanulságot rejt, és az utóbbi tíz évben számos konferenciának, tanulmánykötetnek, vagy monográfiának volt a tárgya. Társadalomtörténeti (pl. *Church and Society in Central and Eastern Europe*. Ed. by Maria CRĂCIUN, Ovidiu GHITTA. Cluj-Napoca, 1998.), vallástörténeti (pl. *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400–1750*. Ed. by Eszter ANDOR, István György TÓTH. Bp. 2001.), vagy éppen néprajzi (pl. *Religion und Magie in Ostmitteleuropa. Spielräume theologischer Normierungsprozesse in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Hrsg. von Thomas WÜNSCH. Berlin, 2006.) megközelítésben. Természetesen sorolhatnánk még a megközelítési módokat, és a vonatkozó szakirodalmat.

A Lipcsei Egyetem Kelet-Középeurópa Kutató Központja (Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas e. v. an der Universität Leipzig) hagyományosan szlavista kutatásokat végez, de konferenciáikra rendre meghívják magyar és román kutatókat is. A most bemutatandó kötet témája is olyan, amely Erdély, és Magyarország nélkül csonka maradt volna, ahogy hiányérzetem maradt a Balti német területekkel kapcsolatosan.

A szerkesztők az előszóban világosan elmagyarázzák, hogy miért állították a középpontba a 2003 januárjában rendezett konferenciájukon a jezsuita kegyességet. A tanulmányok közös tanulsága, hogy ez a kegyesség egy jól szervezett, tervezett, és példásan, egységes koncepció alapján végrehajtott kulturális program volt. Ezzel a témával kisebb ellensúlyt kívántak adni azoknak a kutatásoknak, amelyek a „Konfessionalisierung” kora újkori folyamatában a társadalom és a politikátörténeti irányba billentek el. Ugyanakkor kiegészíteni azokat, amelyek az egyes or-

szágok, illetve társadalmak vallási szerkezete és a nemzeti, vagy csoportidentitások közti összefüggéseket vizsgálták.

A kötet szerkezete koncepcionálisan jól ki-munkált (ugyanakkor vitatható). A katolicizmuson belüli vertikális jellegű kapcsolódások az első fejezet („Innerkonfessionelle Interaktion: Vertikal”). Ebbe a jezsuita kegyességi kultúra jelenségeinek különféle hierarchikus kapcsolatrendszerét vizsgáló tanulmányokat sorolták (rendi hierarchia, helyi egyházi hierarchia, helyi közösségi hierarchia). A második fejezet a katolicizmuson belüli horizontális kapcsolódásoké („Innerkonfessionelle Interaktion: Horizontal”), vagyis a jezsuita rend, ennek programja, és a világi katolikus intézmények, illetve más rendek kapcsolatait elemzik az ide sorolt írások. A harmadik fejezet a vallások közti kapcsolódások nehéz kérdéseit állítja a középpontba („Interkonfessionelle Interaktion”), vagyis a jezsuita rend programjának befogadástörténetét, illetve megvalósulási módzatait.

Nagyon nehéz önálló programmal rendelkező tanulmányokat koherens szerkezetű kötetbe szervezni. Most is ezzel a jelenséggel állunk szemben. A konferencia szervezőinek – úgy vélem – nem volt ez a kötetszerkezet a szemük előtt, és nem ehhez hívták meg az előadókat. Ha mégis, akkor az előadók fegyelmetlenek, és nem a kijelölt témáról beszéltek, illetve hiányoznak alapvető témák. Vagy ezeket az előszóban lehetett volna jelezni. Itt például a kötet szerkesztői egész korszak (Konfessionalisierungsperiode) szakirodalmi jellemzőit (gazdag bibliográfiai utalásokkal) áttekintették, és világosan kijelölték, mely desiderata eltüntetését vállalja fel az a kötet. Ez a tabló nem vesz tudomást az elmúlt 50 év közép-európai szakirodalmi tendenciáiról. Pedig az ezen felnőtt magyar, lengyel, román stb. szerzők ettől nem tudnak függetlenedni. Leginkább az „Interkonfessionelle Interaktion” szempontjai gazdagíthatók innen, hiszen a „korai felvilágosodás” (Frühaufklärung) jelzővel illetett teológiatörténeti jelenségek éppen Közép-Európában vallási csoportokhoz jól köthetőek. Csak Maria CRĂCIUN Erdély tanulmányában („Implementing Catholic Reform. The Jesuits and Traditional Religion in

early modern Transylvania”) csupán említi az unitárius egyházat, de más nonkonformista csoport nem kerül elő a tanulmányokban. Petr MAT’A is csak az „Innerkonfessionelle Interaktion” területén marad a látomásirodalom, illetve a próféciák bemutatása terén, amúgy kiváló, levéltári forrásokra épülő, eredeti kérdésfelvetésekben gazdag tanulmányában („Zwischen Heiligkeit und Betrugerei. Arme-Seelen-Retter, Exorzisten, Visionäre und Propheten im Jesuiten- und Karmelitenorden”).

Ha már a kötet szerkezete elhatározott (és valóban szellemes, az anyagból joggal felvethető csoportosítás), az előszóban néhány más szempontú elrendezést is felvethettek volna a szerkesztők. Talán a jezsuita kegyesség más jellegzetességei jobban hangsúlyt nyerhettek volna ezzel. Ilyen lehetett volna például a regionalizmus. Közép-Európa területei egységeiben ugyanis más-más taktikát volt kénytelen választani a stratégiájában egységes rend. Ez a „taktikai más-más” volt még egy jezsuita rendi provincia esetében is: a legjobb példa a Provincia Austriaca: Helga PENZ egészen más jezsuitákat mutat be („Jesuitisieren der alten Orden?« Anmerkungen zum Verhältnis der Gesellschaft Jesu zu den österreichischen Stiften im konfessionellen Zeitalter”), mint Ács Pál („Historischer Skeptizismus und Frömmigkeit. Die Revision protestantischer Geschichtsvorstellungen in den Predigten des ungarischen Jesuiten Péter Pázmány”), vagy Maria CRĂCIUN (lásd feljebb). Helga Penz is pontosan tudja, hogy a Magyar Királyság és Erdély is az Osztrák Rendtartomány része volt, témáját „az anyag természeténél fogva” kellett csaknem a mai „Österreich”-re korlátoznia.

Ha maradunk az anyag ilyen elrendezésénél, hiányolom az előszóból ez egyes tanulmányokban felvetett alapvető gondolatok (potenciális kötetrendezési elvek) tovább gondolását. Helga PENZ, Petr MAT’A és Martin ČIČO („Insignia religionis trophaea». Anteil der Jesuiten an der Errichtung der Kalvarienberge in der Österreichischen Provinz der Gesellschaft Jesu”) programszerűen, TŰSKÉS Gábor („Jesuitenliteratur und Frömmigkeitspraxis in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert”) és Maria CRĂCIUN csak említés szinten foglalko-

zik a „horizontális” konkurenciával, a többi renddel. Amíg a mai osztrák területeken a nagy bencés, ágostonos rendházak, úgy másutt a ferencesek, a ciszterciek jelentettek a kegyességi munkában komoly ellenpontot, másfajta ízlést (gyülekezeti közelség, kevesebb politikai kötődés a munkában, a programok meghatározásában stb). A vallási társulati élet a „vertikális interakció” területén csak Stefan SAMERSKI olmützi esettanulmányán keresztül („Von der Rezeption zur Indoktrination. Die Annenbruderschaft in Olmütz”) jelenik meg, és Tüskés Gábornál villan fel, a jezsuita iskolai, illetve papi utánpótlás nevelési munka pedig csaknem teljesen hiányzik. FAZEKAS István („Jesuitenfrömmigkeit und Priesterausbildung am Pazmaneum, dem Ungarischen Seminar in Wien”) ugyan felveti a kérdést, de a piarista konkurenciáról, vagy éppen a pápai szemináriumoknak a teljes régiót átfogó – Grác, Bécs, Brünn, Prága, Krakkó, Vilnó, Danzig, Riga – szerepéről szó sem esik.

A kötet legsoványabb része az „Interkonfessionelle Interaktion”, ami nyilván a konferencia résztvevőinek limitált száma miatt adott. Azonban rossz az üzenete. A jezsuiták a tevékenységüket egy protestáns Közép-Európában kezdték el, ahol a keleti kereszténység komoly hagyományokat tudhatott magáénak, jelentős örmény, zsidó és muszlim közösségek szomszédságában. A vallási nonkomformizmusnak pedig sok jelensége pedig éppen csakis e régióból ismert. Ács Pál tanulmánya központi kérdéseket vet fel, hiszen a magyarországi politikai gondolkodás nem öncélú tudományként, hanem a középkori magyar állam egységének lehetséges helyreállíthatósága mentén alakult. A protestáns, főként wittenbergi történetszemlélet modernizálása részben Pázmány Péternek köszönhető, nem véletlen a befolyása éppen a politikai döntéshozók körében. A jezsuita kegyesség a lutheránus pietizmus és a katolikus janzenizmus erőterében is megmértetett. A janzenizmus szerepe még Fazekas István említett tanulmányában sincsen a helyén, Marcin WISLOCKI („Zur Rezeption jesuitischer Ideen in der evangelischen Frömmigkeit und

Kirchenkunst Pommerns”) és Lilya BEREZHNYAYA („Two Polish Jesuits in a Multiconfessional Environment: Reception, Adaptation and Local Practices”) esettanulmányai sem erre koncentrálnak.

A regionális elrendezés megengedte volna „A helyi hagyomány és a jezsuiták” szempont kiemelt érvényesítését is. Nagyon sok tanulmány jelentős teret szán ennek a szempontnak. Maria Crăciun kicsit túl általánosan, elméleti alapról közelítve, de jól, Stefan Samerski briliáns esettanulmányon keresztül, Tüskés Gábor műfajtörténeti szempontból, Lilya Berezhnaya az érvényesülés technikáinak megmutatásával, Anna OHLIDAL pedig a hagyomány (újra) intézményesítésének gyakorlatában („Die (Wieder-)Einführung der Wallfahrten nach Sankt Johann unter den Felsen und Altbunzlau um 1600 – ein Verdienst der Prager Jesuiten?”).

A kötet, számomra egyik legfontosabb üzenete a képi kultúra felélesztésére irányuló jezsuita szándék számos esettanulmányon keresztül történő bemutatása. Ez a modernség azért is fontos, mert hagyományosan úgy tudjuk: a jezsuiták a piarista oktatási anyaghoz és módszerekhez képest elavultnak tekinthetők. A képi kultúra szerepének elméleti értékelése a rendhez Gabriele Paleotti, illetve Roberto Bellarmino munkáin keresztül ért el. Jens BAUMGARTEN („Jesuitische Bildpolitik zwischen Überwältigung und Überprüfbarkeit am Beispiel der Jesuitenkirchen in Breslau und Glatz”) esettanulmánya ezt az elméleti alapvetést is bemutatja, alkalmazását pedig a kötetben számos tanulmány láttatja. Martin Čičo, Anna Ohlidal, Jens Baumgarten és Tüskés Gábor írásai mellett Michel ŠRONĚK a prágai Károly-híd szobrainak átalakításáról ismertet meg bennünket számos érdekességgel, nevesen, hogy hogyan válik a híd képi világa összekötővé az Óváros és a Kisoldal egy-egy templomának ikonográfiai programja között („Der Statuens Schmuck der Prager Karlsbrücke in der Bildpropaganda der Gesellschaft Jesu”).

MONOK ISTVÁN

TARTALOM

<i>Ekler Péter</i> : Adalékok a corvinák történetéhez II. Görög szerzők latin fordításai	233
<i>Rozsondai Marianne</i> : A Münchenben őrzött corvina-kötésekről	246
<i>Monok István</i> : A Bibliotheca Corviniana és a nyomtatott könyvek	256
<i>Viskolcz Noémi</i> : Corvinák Bécsben a 16–18. században	272
<i>Hegy Ádám</i> : A bázeli egyetem ismeretlen magyar vonatkozású egyleveles nyomtatványai	292

KÖZLEMÉNYEK

<i>Varga András</i> : A Tótfalusi-szakácskönyv forrása	312
<i>Maczák Ibolya</i> : Adalékok Dobai Székely Sámuel forrásgyűjtő tevékenységéhez	319
<i>Dörnyei Sándor</i> : Az Orvosi Tár előfizetői	324

FIGYELŐ

<i>Monok István</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár Corvina-programja	330
<i>Zsupán Edina</i> : A wolffenbütteli corvinák kutatásáról	333
<i>Farbaky Péter</i> : Beszámoló a firenzei Villa I Tatti – The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies „Itália és Magyarország – humanizmus és kora reneszánsz” konferenciájáról	339
<i>Véber János</i> : Négyyszer a reneszánszról – A Reneszánsz Év 2008 kiállításainak katalógusai	342

SZEMLE

Martellini, Manuela: Antonio Bonfini. Un umanista alla corte di Mattia Corvino. Viterbo, 2007. (<i>Lázár István Dávid</i>)	353
A Mediciek fénykora. Élet és művészet a reneszánsz Firenzében. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban, Budapest, 2008. január 24–május 18. Katalógus. Szerk.: Monica Bietti, Annamaria Giusti, Tátrai Vilmos. Bp. 2008. (<i>Géczi János</i>)	354
Mátyás király. Magyarország a reneszánsz hajnalán. Kiállítás az ELTE Egyetemi Könyvtárban, 2008. május 20–június 21. Katalógus. Szerk.: Bibor Máté János. Bp. 2008. (<i>Földesi Ferenc</i>)	355
Ex Bibliotheca Corviniana. Die acht Münchener Handschriften aus dem Besitz von König Matthias Corvinus. Hrsg. von Claudia Fabian, Edina Zsupán. Bp. 2008. (<i>Pajorin Klára</i>)	358
Visser, Arnould Silvester Quartus: Joannes Sambucus and the Learned Image. The Use of the Emblem in Late-Renaissance Humanism. Leiden, 2005. (<i>Almási Gábor</i>)	360
Cognition and Book. Typologies of Formal Organisation of Knowledge in the Printed Book of the Early Modern Period. Ed. By Karl E. Enenkel, Wolfgang Neuber. Leiden–Boston, 2005. (<i>Monok István</i>)	362
Jesuitische Frömmigkeitskulturen. Konfessionelle Interaktion in Ostmitteleuropa 1570–1700. Hrsg. von Anna Ohlidal, Stefan Samerski. Stuttgart, 2006. (<i>Monok István</i>)	367
Gömöri György: Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789. Hungarian students in England and Scotland 1526–1789. Bp. 2005. (<i>Bozzay Réka</i>)	370
Egy magyar polgár. Ráth György és munkássága. Szerk. Horváth Hilda. Bp. 2006. (<i>Marosi Ernő</i>)	371